

Hugo Brandenburg „Ein frühchristliches Relief in Berlin”. A berlini Állami Múzeumok egy nemrégiben megszerzett ókeresztény domborművét tárgyalja a szerző, — szerinte a gyors közzététel szándékával nem teljesen kimerítve a témákat, melyek e tárgyban jelennek. Az oszlopcskékon nyugvó, felül ívben záródó aedicula belső félkörírvét kagylófaragvány tölti ki. A képes mezőben egy trónszék, melyen a császári jelvények, a diadém és a chlamys nyugszanak. A trón felett galamb lebeg, a trón alatt két szarvas fejét az insigniák felé fordítja. A relief 400 körül, vagy az V. század első évtizedeiben készült Konstantinápolyban. — Nagyszerű felismerése a szerzőnek, hogy a velencei S. Marco lapidáriumában levő, egészen kopott és töredékes dombormű a berlininek szinte párja. Ez a felismerés bizonyítja annak, hogy nem magában álló domborművekről van szó, hanem egy tágabb képprogram tartozékai. További hasonló relief-töredékeket Velencéből, a S. Apollonia chiostroijából közöl. Feldolgozza a forma továbbélését a korai középkorban is. Bár a szerző szerint nem merítette ki teljesen a tárgyban rejlő lehetőségeket, mégis azt mondhatjuk, hogy a késő római — bizánci relief-szobrászatnak egy teljesen új formájával ismertette meg az olvasókat, szerintünk messze kimerítve a lehetőségeket.

B. Thomas Edít

Antropológiai Praktikum I. Paleoantropológiai metodikák. József Attila Tudományegyetem, Természettudományi Kar jegyzet. Rotaprint, Szeged, 1972. 233 lap. — Összeállította *Lengyel Imre* és *Marcsik Antónia* közreműködésével *Farkas Gyula*.

Farkas Gyula bevezetőjében kiemeli, hogy a kis kötet elsősorban a biológia-kémia szakos tanárjelöltek, az antropológiára szakosodó biológus hallgatók számára kívánt segítséget nyújtani.

Ismertetésünk célja, hogy a hazai régészettársadalom figyelmét felhívjuk az igen tanulságos és mindenképpen hasznos összeállításra. Ezen az úton pillanthatunk ugyanis be az embertan gyakorlati módszereibe, ráadásul a legkorszerűbb, egyesek által lebecsült, mások által túlértékelt lehetőségek is világosan értelmezhetők. Az első két fejezet a vizsgálati anyag jellegének rövid összefoglalása, majd az életkor, a nem meghatározásának módszereit ismerteti. A régésznek lehetősége nyílik, hogy gyakorlatában felhasználja az igen szemléletesen bemutatott, rajzokkal illusztrált meghatározási módokat. A metrikus leírást elemző fejezet betekintést ad a régész számára az embertani szakközleményekben leírtak jobb áttekintéséhez.

Különösen fontos a morfológiai elemző rész, mely az anatómiai variációkat is összefoglalja. Tárgyalják a leggyakrabban megfigyelhető patológiai elváltozásokat.

A hamvasztott csontok vizsgálata, amennyiben erre nagyobb szériában lesz lehetőségünk, új fejezetet nyit az eddig csak régészeti anyag alapján végzett temetőelemzések területén. Forrás értékű, és rendkívüli érdeklődésre tart számot a Lengyel Imre által egészében itt először összefoglalt kémiai módszer, mely lehetőséget ad — már amennyiben megfelelő laboratórium és kémikus szakember áll rendelkezésre — a hagyományos embertani vizsgálatok körének lényeges kiszélesítésére. Egyúttal világosan feltárja a módszer lehetőségeit, hibaforrásait és határait is.

Külön fejezet foglalkozik a taxonómiai analízissel, talán e részt érezzük kissé szűkreszabottnak még akkor is, ha a már közismert tankönyvet is igénybe vesszük. Az egyes típusok jelölésére használt rövidítések között elírás miatt néhány egyezés van (alpi, armenoid). Kár, hogy a szerző nem hozza le minden egyes típus jellegét, melyeket felsorol, így gyakorlatilag csak a crA, crB, pn, n, m, am, a, p férfiak, valamint a crA, crB, n, m, am, a, p nők, valamint több mongolid típus kerül részletesebben ismertetésre. Hiányzik pl. a dinári és a protomediterrán, az iráni és a lapid típusok részletes jellemzése.

A kötetet a paleodemográfiai értékelés módszereinek bemutatásával zárja, melyhez rövid irodalomjegyzék

esatlakozik, mely a körhöz tartozó legfontosabb kiadványokat ismerteti. A jegyzet második köteteként az élő lakosság antropológiai vizsgálatának leírása, harmadik kötetként pedig Biometriai eljárások c. összefoglalás fog megjelenni.

Csak sajnálhatjuk, hogy mindössze 80 példányban jelent meg a mindannyiunk számára igen hasznos és a korszerű régészkezésben is alapvető fontosságú kézirat. Kissé kibővítve megérdemelne, hogy nagyobb példányszámban nyomtatásban is napvilágot lásson.

Trogmayer Ottó

Underwater archaeology a nascent discipline. Unesco. Paris 1972. 306 lap, 164 szöveg közti kép.

Az Unesco „Múzeumok és Műemlékek” sorozatának XIII. köteteként megjelent csinos kis kiadvány egy valóban még csak születő, de szinte végtelen fejlődés előtt álló új régészeti ágazatról ad kitűnő összefoglalást: a vízalatti régészeti kutatásokról.

A könyv I. része az eddig elért eredményekkel foglalkozik. Előljáróban *F. Dumas* az ókori hajótörések változatait foglalja össze. Utána *G. F. Bass* az 1900 és 1968 között a Földközi-tenger medencéjében talált 18 legismertebb és leglátványosabb hajóroncs felkutatásának történetét ismerteti, köztük a valóban közismert (Kyrenia, Antikythera, Artemision, Methone, Nemi-tó és Yassida) hajókiemelések és világhíru bronzszobrok felszínrehozásának történetét. E két általános bevezetés után kilenc szerző a részletkutatások eredményeivel foglalkozik. *D. Fonquerle* a franciaországi, részben Bretagne-környéki, részben Földközi-tengeri kutatásokról ír, — az utóbbi területről olyan szerencsés leletekkel dicsekedve, mint az agdei epheboszobor. *O. Crumlin-Pedersen* a dániai Roskilde Fjordban, Skuldelev közelében elsüllyedt hat hajó feltárását ismerteti. A hajókat úgy hozták felszínre, hogy a katasztrófák és egyben az ásatások színhelyét elrekesztették a tengertől.

A. Franzen az 1628-ban elsüllyedt svéd hadihajó, a *Wasa* kiemelésének izgalmas történetét írta meg. *M. L. Peterson* amerikai, főleg Karib-tengeri hajóroncsok kutatásáról számol be. *H. Frost* a Földközi-tenger keleti partvidéke víz alá került ókori kikötőinek látványos kutatási eredményeit szemlélteti, elsősorban Tyrus és Sidon részben felszínre hozott, részben a víz alatt kikutatott és feltérképezett mólóit. *V. D. Blawatsky* a Fekete-tenger északi partvidékén víz alá került ókori városok, Phana-goria és Olbia tenger alá került harmadainak kinyomozásával foglalkozik. *U. Ruoff* beszámolója talán az egyetlen, amely minket közelebbre is érdekelhet: a svájci tavakban újabb időben végzett kutatások módszereit és eredményeit ismerteti. Víz alá került neolitikus, főleg bronzkori teleprészekről van szó, — a hajdanában tévesen „cölöpfalvakkal” vélt telepek maradványairól. Feltárásuk módszere „csak” annyiban különbözik a szárazföldi réteges telepek ásatásától, hogy víz alatt kell végezni. E kellemetlenségért bőségesen kárpótolnak a víztől konzervált látványos cölöpszerkezetek és a víz alá került házakban épségben maradt edények és használati eszközök. *R. Max* a Jamaica szigetén tengerártól elnyelt Port Royal város kutatásának eredményeit foglalja össze, végül *P. Bush Romero* a mexikói Chichen Itza híres szent kútja kutatásának legújabb módszereiről és leleteiről értekezik.

A kiadvány II. része a vízalatti régészet módszereivel és technikájával foglalkozó tanulmányok gyűjteménye. Mint csak elméletileg vízalatti, valójában ma már szárazföldi ásatási módszer érdekelhet bennünket a Zuider-tó kiszáritásra ítélt területein végzett hajókiemelések módja (*G. D. van der Heide*), amely egyszer — talán nem is olyan távoli jövőben — bizonyos mértékig számunkra is irányadó lehet. Hazai viszonylatban szintén nem érdektelen a vízalatti fényképezés történetéről, jólélenegi módszereiről és megfokozott felszereléseiről szóló beszámoló (*D. Rebikoff*). A vízalatti fotogrammetria ma már a víz alá került objektumok feltérképezésének alapvető tudománya (*J. C. C. Williamson* és *D. Rebikoff*

tanulmányai). A Wasa-hajó konzerválásáról szóló dolgozatról különösen a faalkatrészek tartósításáról szóló beszámoló izgalmas számunkra is, — ez örök probléma a közép-európai régészetben. Végül megemlíthetjük még a víz alatti elektro-magnetikus kutatások módszereiről szóló dolgozatokat, mivel e módszer folyókban és tavakban éppúgy alapvető, mint a tengerben.

A tanulságos és kitűnően összeállított kiadványt letéve, felvetődhet a kérdés: mi közünk nekünk mindehhez? Igaz, alig valószínű, hogy régészetünk belátható időn belül bekapcsolódna a világtengerek kutatásába, de az is igaz — s erre éppen a könyv eredményei figyelmeztetnek — hogy nemcsak a tengerek mélyén található becses régészeti leletek, hanem édesvízi tavakban szobázhathatnánk: folyamokban is. Nagy folyóink iszapja nyilván sokszáz elsüllyedt ókori és középkori hajóroncsot takar, felkutatásuk és kiemelésük az egykoron majd megszülető hazai vízalatti régészet feladata lesz.

Bóna István

G. Schwarz, Die griechische Kunst des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr. im Spiegel der Anthologia Graeca. (Disser-tationen der Universität Graz 6.) Wien 1971. Verlag Notring, 151 lap.

Mind ritkább az olyan munka, amely az egyre re-ménytelenebbül kettéváló filológiai és archaeológiai forrásanyag szembesítésére vállalkozik. A fenti dissertáció az osztrák kutatás régi hagyományához kapcsolódva (l. Benndorf, Kalinka, Weisshäupl műveit) a Görög Anthologia 5–4. századi görög művészek munkáiról szóló vagy azokkal kapcsolatos epigrammait tárgyalja, azzal a célkitűzéssel, hogy régészeti kommentárt adjon hozzájuk, s ezzel az első lépést tegye meg az Anthologia mindeddig hiányzó teljes filológiai-régészeti kommentár-jának elkészítése felé. A tárgyalt epigrammák a bevezetőben adott célkitűzés szerint a név szerint megnevezett 5–4. századi művészek műveire korlátozódnak. A négy nagy fejezet külön-külön tárgyalja az 5. és a 4. század szobrászainak és festőinek műveire fűződő epigrammá-kat, a fejezeteken belül az azonos művésztől származó műveket összefoglalva és a művészeket lehetőleg idő-rendbe rendezve. A kötetet a tárgyalt auctor-helyek, a költők, művészek és művek nagyon hasznos indexe zárja be.

A kötetten végigvonuló alapkérdés az, mennyiben lehet az Anthologia verseit a bennük említett művek közvetlen ismeretén alapulóknak tekinteni és mivel gyarapíthatják a klasszikuskori görög művészet ismeretét. Minthogy az Anthologia verseit ebből a szempontból már régen és sokszor megvizsgálták, nehéz olyan eredményekre jutni, amelyek elkerülték az eddigi kutatás figyelmét. Sch. felkészültsége nem bizonyult elégséges-nek ilyen eredmények elérésére. Ismeretei a klasszikus görög művészetről elsősorban a német nyelvterület kézi-könyvein alapszanak (a szobrászatban elsősorban Lip-pold, a festészetben Pfuhl és Rumpf munkáján, míg Picard Manuel-jét nem használta), s az egyes tárgyalt művek legfontosabb irodalmával büvülnek, de nem ha-tolnak a — ma már, igaz, szinte áttekinthetetlen — rész-letkutatásokig. Így érthető, hogy az egyes epigrammák-hoz írt kommentárok túlnyomó része csak régen elért eredményt ismételt még ott is, ahol terjedelmesebb fejte-gést ad (pl. Pheidias Lémniája, Polykleitos Polyxenája, „Polygnótos” Salmóneusa, Praxitelés thespiai Erósa és Knidiája, Skopas Mainasa, Lysippos Kairosza), s az esetek jelentős részében ezért még az sem vigasztalhat, hogy a régi eredmények megbízhatóak (pl. a Lémnia, a Poly-xena, a Salmóneus esetében). Amit régen ismert eredmé-nyek ismétlésén, esetleg egy-két többé-kevésbé meggyő-ző érvelő való támogatásán kívül kapunk, az alig más, mint bizonyíthatatlan valószínűségeket vagy lehetőségek felsorakoztatása, amelyekre semmit nem építhetünk. Csak néhány példa a sok közül: a 45–57. lapon tárgyalt epigrammák közül egyikről sem sikerült bebizonyítania, hogy ismert 5. századi szobrász művére vonatkozik. A „semmi nem zárja ki”, „nem lehet biztosan eldönteni”,

„nem lehet biztosan feltenni, ... de nagyon valószínű” és hasonló óvatosságmegjegyzések mögött semmi komolyan vehető alap nincs. Pl. a 9 epigrammában említett fegy-veres Aphrodité-szobrot Sch. az ifjabb Polykleitos művé-nek tartja, illetve „a felteves kézenfekvő”, „semmi nem mond ellene”; valójában semmi más nem szól emellett, mint az, hogy a szerző szerint „aligha feltehető, hogy az epigrammaköltőket archaikus szobor inspirálta volna”, másfelől Pausanias említi Polykleitos egy Aphrodité-szobrát. De a fegyveres Aphrodité-szobrok egész soráról tudunk (vö. Chr. Karuzos, JdI 52, 1937, 178, Anm. 2), köztük archaikusokról is (Paus. III. 15,10 és 17,5), Pausanias pedig az említett helyen (a III. és nem a II. könyvben, 18,7) egyáltalán nem beszél fegyveres Aphro-ditéről. Az AG XVI. 129 epigrammája Sch. szerint a firenzei Uffizi Niobida-csoportjának főalakjára vonatko-zik, jöllehet a versben Praxitelés a szerző, Pliniusnál (n. h. 36,28) ő vagy Skopas, a firenzei csoport pedig minden valószínűség szerint aligha korábbi az i. e. I. századnál (H. Weber, JdI 75, 1960, 112 sköv.). Hossza-san lehetne még sorolni az alaptalanul felvetett lehetősé-geket: hogy Praxitelés Pán-Nimfa-Danaé csoportja Sé-riphosban állt, (11), hogy Lysippos Aisópos-portréja Athénben volt (89), hogy AG XVI, 158 a versailles-i Artemis eredetijéről szól, mert „a görög szobrászat biz-tosan számos bronzszobrát készítette a vadászó Artemis-nek, de csak egyet magasztalnak az Anthológiában, és csak egy görög bronzszoborról maradt ránk érdemleges másolat” (108–9); stb.

A szerző ismereteinek hiányai minduntalan kiüt-köznek. Pl. a XIII. 13 epigrammához: „meglepő a dis-tichon + iamb. trimeter”, de ez régi hagyomány, már az ischiai Nestór-kyphostól kezdve (ott iamb. trimeter-ben a „bemutatkozás”, majd 2 hexameter); félig mezt-láb ábrázolt szobor (az 51. laphoz) az Anthológiában is szerepel még (XVI. 127), és nem egy ábrázolását ismer-jük (Ph. Bruneau, BCH 90, 1966, 391 sköv.); stb. Filo-lógiai javaslatok szerencsésebbek, mint a régészeti, de módszertanilag nem megalapozottak; pl. a 18. lapon a Ladas-epigrammához: „csak egyetlen betű elhagyásával” már megkapjuk a kívánt értelmet, de a probléma nem az elhagyandó betűk mennyisége, hanem a javítás paleo-gráfiai és szövegkritikai szükségessége, ill. valószínűsége.

Mindezt némileg kárpótol egy-két valószínűbb-nek tűnő megoldási javaslat, mint IX. 238 utolsó sorá-nak értelmezése, vagy annak valószínűsítése, hogy IX. 743 az 5. századi Phradmón művéről szól, hogy XVI. 54 Philippostól származik.

Egészében azonban a munka semmivel nem ment túl elődein, nem sikerült a tudomány mai szintjén álló régészeti kommentárt adnia a tárgyalt epigrammákhoz; konkrét eredményei elsősorban filológiaiak, de ezek közt is kevés a szilárdan megalapozott. Mégis érdeme, hogy felhívja a figyelmet néhány érdekes tényre, mint a fes-tészet viszonylagos elhanyagolása az Anthológiában, és az epigrammák művészettörténeti forrásértéke; az utóbbinak növeléséhez azonban a szerző saját javaslatai kevésbé járultak hozzá. Értékesebbek az utalások egyes motívumok *topos*-váltára, s ez arra figyelmeztet, hogy az Anthologia epigrammáinak művészettörténeti értéke-léséhez két irányban kellene további kutatásokat végez-ni: egyfelől az Anthologia nem-művészeti tárgyú epi-grammáival, másfelől az egyéb, Anthológián kívüli kép-zőművészeti hagyománnyal összevetve kidolgozni, mi a *topos* az egyes versekben és mi nem az. Így pontosabb képet kapnánk az epigramma-költők művészi szándéká-ról, s ennek ismeretében realisabban értékelhetnénk ér-dekességükben, kuriozításukban egyedinek tűnő mozza-natokat a versekben, amelyek azonban túlnyomórészt egy irodalmi hagyomány sodrában keletkeztek, alig érintve a tárgylalt művektől. Sch. joggal utal arra, hogy a művek értékelésének fő szempontja a természet-hűség és életszerűség. De hogy ez nem jelent „naturaliz-must”, azt eléggé bizonyítja, hogy a leggyakrabban meg-énekelte mű Myrón Tehene, nem a szerzőtől posztulált valamelyik Praxitelés-mű. A „hasonlóság”-on a görögök egészen mást értettek, mint naturalista hűséget az ábrá-zolt tárgy külsőségeihez.